

מסה

המקורות וההקשרים הגלובליים של המשבר
הישראלי בן זמננו

עודד היילברונר*

תקציר. תחילת המאה העשרים ואחת יצרה גל עוצמתי של זעזועים גיאופוליטיים, כלכליים, אקולוגיים וסביבתיים. היא הביאה עימה עידן חדש של תחרות גיאופוליטית, ערערה את המזרח התיכון, יצרה מתחים באיחוד האירופי, חשפה קווי שבר פוליטיים ישנים בכמה מארצות המערב ויצרה איומים סביבתיים. אלה בתורם הולידו מחאות והפגנות המוניות, מנהיגים ותנועות פופוליסטיות ומהומות סטודנטים, בעיקר בארצות הברית, בקנה מידה שלא נראה מאז סוף שנות השישים. את סדרת המשברים שחוה ישראל בשנים האחרונות, בעיקר סביב המהפכה המשטרית ומתקפת החמאס בשבעה באוקטובר, לא נכון לראות רק בהקשר המקומי; יש להבינה כחלק מתגובה גלובלית לאי-היציבות העולמית. האיזמים על הדמוקרטיה הישראלית והתגובות להם, והחמרת האיומים הביטחוניים, הם חלק אינהרנטי ובלתי נפרד מתהליך גלובלי. המאמר משרטט קווי מתאר גלובליים לאורך כמה פרמטרים התלויים זה בזה והמסבירים במידה רבה את אי-הסדר העולמי: שינויים באופיו של הקפיטליזם, מערכות היחסים בין מקורות אנרגיה, תיעוש, מדיניות סביבתית ופוליטיקה, עליית הפופוליזם וירידת קרנו של הליברליזם, מרחבים גיאופוליטיים חדשים ודפוסים חדשים של תקשורת ומדיה.

מילות מפתח: ישראל, דמוקרטיה, מהפכה משטרית, גלובליזציה, פופוליזם, אי-סדר עולמי

המשבר שעוברת החברה הישראלית בעקבות המהפכה המשטרית שהממשלה מנסה לקדם, וכמובן בעקבות אירועי אוקטובר 2023, מזעזע את הציבור הישראלי. רבים נוטים לראות בו משבר ייחודי לישראל, אי-יציבות שאינה מאפיינת מדינות מערביות אחרות – שילוב בין משבר חברתי, תחוקתי וביטחוני מהגדולים ביותר שידעה המדינה מאז הקמתה. רבים רואים במהפכה המשטרית את האתגר הגדול ביותר שניצב בפני מערכת החוק והמשפט מאז קום המדינה. רבים אחרים רואים בהפגנות ההמוניות ברחבי הארץ, הן נגד המהפכה המשטרית הן על רקע משבר האמון בהנהגה בעקבות אירועי אוקטובר, אירועים חסר תקדים בתולדות

* פרופ' עודד היילברונר, היחידה להיסטוריה ופילוסופיה, מכללת שנקר; היחידה ללימודים כלליים, אוניברסיטת רייכמן

המחאה בישראל. המלחמה בדרום ובצפון הארץ נתפסת כאירוע ביטחוני וחברתי מכונן שלא היה כמוהו מאז 1948. דעות אלו חדרו אף לשיח האקדמי, כפי שמראה למשל הגיליון האחרון של כתב העת *Israel Studies*, שאחדים ממשנתפיו רואים במהפכה המשטרית את סופה של המדינה הישראלית כפי שהתקיימה עד כה (Chowers, 2023; Mark, 2023). כתבי העת קריאות ישראליות וסוציולוגיה ישראלית הקדישו אף הם גיליונות מיוחדים למהפכה המשטרית ועמדו על ייחודה (קמפ ואחרים, 2023; הרמן ולומסקי-פדר, 2024).

לטענתי, אין זה נכון לראות משברים אלו רק בהקשר המקומי, אלא יש להבינם כחלק מתגובה גלובלית לאי-יציבות בתחום הפוליטי, הכלכלי והחברתי שהביאה לגלי פופוליזם ואלמות בעשורים האחרונים. עליית הפופוליזם בישראל והאיזום על הדמוקרטיה בה הם חלק אינהרנטי ובלתי נפרד מתהליכים גלובליים (Borriello & Jäger, 2023). אף כי נעשו כמה ניסיונות בישראל, בעיקר במדיה הפופולרית אך גם באקדמיה (פרנקל, 2023), למקם את אירועי המהפכה המשטרית בתוך הקשר גלובלי, השיח הישראלי שהיה דחוס ומתוח במשך רוב שנת 2023 הקשה על כך. באותו אופן לא נעשו עדיין ניסיונות להבין את אירועי שבעה באוקטובר ואת התפתחותם בהקשרים גלובליים. בעמודים הבאים אנסה לעשות זאת ואציג את ההקשרים, הגורמים והמאפיינים של משברים דומים בעשורים האחרונים במרחב הגלובלי. לאחר מכן אדון בקצרה במתקפת החמאס ובתוצאותיה.

I

מאז תחילת העת החדשה, כל "סוף מאה" (Fin de siècle) כרוך בקריסתה של תמונת עולם אחת ובצמיחתה של אחרת. במהלך זה נוצרים סדרים גלובליים חדשים כלכליים, גיאופוליטיים, חברתיים, טכנולוגיים ותרבותיים. בעשורים האחרונים מתעצבים מחדש היחסים בין האדם ובין המרחבים הגיאופוליטיים, המוניטריים, מרחבי האנרגיה והאקולוגיה. הם מאופיינים בשינויים אידיאולוגיים, באופן שבו נתפסות זהויות גזעיות ומגדריות, ביחס ללאום ולטריטוריה, באופנים חדשים של הפעלת כוח "רך", בכיטיים וייצוגים תרבותיים באמצעות טכנולוגיות ומדיות חדשות. אחדים מהשינויים האלה, שהם פרמטרים לבדיקת אי-היציבות הגלובלית, הם:

1. שינוי באופיו של הקפיטליזם הגלובלי. ממבנה חברתי-כלכלי המבוסס על צבירת הון פרטי הפך הקפיטליזם הגלובלי לארגון טוטלי של היחסים בין בני אדם לבין עצמם ובינם ובין הטבע. תהליך זה מלווה בתקופות משבריות ובתקופות של יציבות וצמיחה.
2. חלוקת העולם למרחבים גיאופוליטיים חדשים. במקום החלוקה המרחבית של המלחמה הקרה על הציר מזרח-מערב, החלוקה היא כעת בין הצפון הגלובלי (להלן "המערב") לדרום הגלובלי, שבו סין ממלאת תפקיד מרכזי. חלוקה זו יוצרת גלי הגירה ובעיות פוליטיים חריפות הגורמות לאי-סדר חברתי ופוליטי במערב.
3. שינוי בתחומי האנרגיה והאקולוגיה. הכלכלה והגיאופוליטיקה של אנרגיות ישנות (נפט וגז) לעומת אלה של אנרגיות חדשות, "ירוקות", משפיעים על יחסי הכוח בין מרחבים גיאופוליטיים; המערב, ובמיוחד ארצות הברית ואירופה, מפתח מקורות אנרגיה ידידותיים לסביבה, לעומת סין ורוסיה שעדיין מייצרות אנרגיות מזיקות. הדבר תורם למתחים גלובליים.

4. המשבר הפופוליסטי במשטרים הליברליים והדמוקרטיים במערב וקריאת התיגר על הסדר שנוצר בשנות החמישים והשישים, לאחר מלחמת העולם השנייה.
5. עלייתה של המדיה החברתית כזירה ציבורית והשינוי באופן השימוש בטכנולוגיה להפצת מידע.

שינויים אלו, ובמרכזם מערכות הקשרים בין משבר האקלים והאנרגיה לשינויים כלכליים, יוצרים במבנים הגיאופוליטיים העולמיים דינמיקה שמקצינה והולכת בעשורים האחרונים, בעיקר בכל הקשור ליחסים הסבוכים בין סין ("הארוכה של העולם") לארצות הברית ("השוטר של העולם") ושלוחותיהן וסוכניהן ברחבי העולם. דינמיקה מסוכנת זו וספיחיה בתחומים שונים, המזכירים במידת מה את העידן שקדם למלחמת העולם הראשונה, הביאו בעשורים האחרונים לסדרה של משברים שמעצבים סדר עולמי חדש, שונה מזה שנוצר עם סיום המאה ה־20. משברים אלו מעסיקים את התנועות הפופוליסטיות, הימניות והסמכותניות מחד גיסא ואת אלה הסוציאלי־דמוקרטיות, הליברליות, הפרוגרסיביות והמשתייכות לשמאל החדש מאידך גיסא, בעולם כולו וגם בישראל. את אי־הסדר העולמי הנוכחי אפשר לראות כמערכת אחת של תתי־מערכות מורכבות שמקיימות אינטראקציות שבהן כמעט כל דבר משפיע על כל השאר ומייצר מתחים ומשברים עמוקים וקשים; ואת המשבר הישראלי יש למקם בהקשרים אלו ואחרים של חמשת הפרמטרים שהוזכרו לעיל ושל מערכות היחסים הסבוכות בין הציר הגיאופוליטי של סין, רוסיה ואיראן לזה של ארצות הברית והמערב (Eagleton, 2023; Therborn, 2022).

קשה להגדיר מהי תקופה "יציבה". לפי הסוציולוג והגיאוגרף הבריטי דני דורלינג (Dorling, 2023), תקופה יציבה יחסית היא כאשר אופטימיות שורה ברוב חלקי החברה בשנים מסוימות. ההיסטוריון ג'יימס שיהן (Sheehan, 2023) טוען כי תקופות יציבות מאפיינות חברות בשנים שלאחר התאוששות ממלחמה. כחוקרים מודרניים של ההיסטוריה האירופית והבריטית, אין ספק כי לנגד עיניהם של דורלינג ושיהן עומדות חברות מערביות. תקופות "שקטות" או "יציבות", אם בכלל אפשר למצוא כאלה בהיסטוריה, נדירות בהיסטוריה של מדינות דמוקרטיות במאה ה־20, ובהן ישראל. השנים שקדמו למלחמת העולם השנייה, למשל, נתפסות כרוויות משברים, סכסוכים ומלחמות אינסופיות. גם בשנות השבעים והשמונים התרחשה סדרת משברים אלימים, כלכליים ופוליטיים בכל רחבי המערב. לעומתן, שנות החמישים והשישים, תקופת "אחרי המלחמה" (postwar); הכוונה כמובן למלחמת העולם השנייה), נתפסות היום כ"תור הזהב", תקופה של שיקום ושגשוג בהשוואה לשנים שקדמו להן ולא לה שבאו אחריהן. את עידן היציבות "אחרי המלחמה" מאפיינות הסיסמה של ראש ממשלת בריטניה הרולד מקמילן משנת 1957 "מעולם לא היה כאן טוב כל כך", או זו של קנצלר מערב גרמניה קונרד אדנאואר משנות החמישים "סמל היציבות שבה אנו חיים, ללא ניסיונות וחידושים" ("Keine Experimente!").

על תפיסה זו מערער ההיסטוריון הבריטי טוני ג'אדט (2023). חייהם של אזרחי הדמוקרטיות המערביות בשנות החמישים והשישים, הוא טוען, אמנם היו טובים לאין שיעור מחייהם במחצית הראשונה של המאה, אולם גם אז הם סבלו מצילה המאיים של הפטרייה האטומית, מאימת המלחמה הקרה, ולבסוף מהמהומות של שנות השישים. מיותר לציין כי עבור מרבית תושבי הדרום הגלובלי הייתה זו תקופת הדה־קולוניזציה: תקופה

של חוסר יציבות, חילופי משטר תכופים, מלחמות ומשברים כלכליים, שהחריפו לעיתים עד כדי רעב.

כך גם לגבי העשור האחרון של המאה. בין היסטוריונים וסוציולוגים יש הסכמה נדירה על כך שהעשור שלאחר קריסת הגוש הקומוניסטי התאפיין, יחסית לקודמיו, בשקט וביציבות כלכלית ומדינית, בעיקר במערב, פרט למלחמות האזרחים ביוגוסלביה המתפרקת. את סמל היציבות היחסית שאפיינה שנים אלו אפשר לראות בכיכרות הדוממות, הריקות ממפגינים וממחאות פוליטיות, שאפיינו לפחות את בירות המערב וכמובן את הגוש הסיני והקומוניסטי סובייטי לשעבר בעשור האחרון של המאה העשרים. הסופר הבריטי איאן מקיאוואן, בספרו האחרון **שיעורים (2023)**, הפליא לתאר את שביעות הרצון של משפחה וקבוצת חברים אנגלים בשנות התשעים ואת ציפיותיהם כי היציבות החברתית והכלכלית שלאחר העידן התאצ'ריסטי הסוער תימשך לעד. כך התכונן סדר עולמי שונה, בעל חזון אופטימי של עולם ליברלי יציב יותר, שדמה במידה רבה לתקוות שהתעוררו עם ייסוד ארגון האומות המאוחדות ב-1945: האמונה בהיתכנותה של רב-צדדיות גלובלית. דורלינג (Dorling, 2023) טוען כי היציבות קצרת הטווח של העשור האחרון של המאה העשרים התאפיינה, שוב, באופטימיות הנישאת על כתפי השגשוג הכלכלי שהבטיח החזון הניאו-ליברלי. רוח אופטימית זו נשבה גם במזרח התיכון לאחר מלחמת המפרץ הראשונה.

הקינה שנשמעה בהפגנות קפלן ובתקשורת הישראלית הליברלית, שראתה במשבר ההפיכה המשטרית את סופה של המדינה הדמוקרטית, התעלמה משלל המשברים מכל הסוגים שעברה המדינה מאז הקמתה. הדמוקרטיה הישראלית הצעירה הייתה לא פעם נתונה לאיום של ממש, ומשברים רבים נתפסו בזמנם כמבשרים את קיצה העתידי של המדינה או את עליית הפשיזם הישראלי. מנקודת מבט היסטורית, זרעי המשברים בני זמננו נזרעו בתקופות משבר אלו. מפגיני קפלן יכולים להירגע: התרבות הפוליטית הישראלית נתונה במשבר תמידי זה עשרות שנים, יש שיגידו מיום הקמתה של ישראל.

II

כאמור, העשור האחרון של המאה העשרים נתפס כיום בעולם ובישראל כשקט (יחסי) שלפני הסערה: תקופה אחרונה של יציבות ואופטימיות לפני סדרת המשברים של תחילת המילניום השלישי, שבמסגרתה יש להבין את המתרחש בשנה האחרונה ברחובות ישראל וברשויות השולטות בה. במידה מסוימת מזכירה תקופה זו את התקופה השקטה במערב לפני מלחמת העולם הראשונה, שבה התארגנו מחדש בריתות עולמיות ונוצקו הסדרים כלכליים גלובליים (יחסית לעידן שקדם למלחמה) שגררו את אירופה למלחמה. אין זה מקרה שכבר לפני המלחמה ההיא אפשר היה להבחין במהפכות הכלכליות, החברתיות והפוליטיות שיבואו לאחריה – המהפכה הקומוניסטית ברוסיה, אבל גם השינויים בזכויות הצבעה וקניין במדינות דמוקרטיות כמו בריטניה, הניסיונות להקים משטרים דמוקרטיים בגרמניה, במרכז ובמזרח אירופה והקמתן של מדינות חדשות במזרח התיכון.

כמה תהליכים שהחלו בשנים האחרונות של המאה הביאו מייד לאחר מכן להתלקחות ולמשבר. לסכסוכים אתניים ודתיים שהתחדשו אז בחלקים מהעולם והעיבו על האופטימיות של שנות התשעים לא יוחסה בזמנם חשיבות מספקת. מעשי הטבח ברואנדה

וביוגוסלביה בשנות התשעים, והפנייה לפתרונות אוטוריטריים במדינות עצמאיות חדשות כמו בלארוס וקזחסטן, אמנם סיפקו אינדיקציה ברורה לקלקול פוליטי, אבל בלארוס עדיין נתפסה כחצר האחורית של אירופה, ואפריקה הייתה מוכת אסונות זה עשרות שנים. בדיעבד, התפתחויות אלו הניחו את היסודות למשבר הנוכחי. כבר אז ניכר היה שאת מקום הפערים הכלכליים והאידיאולוגיים בין שחקני המלחמה הקרה תופסים פערים חדשים, בין זהויות דתיות ואתניות מקומיות, כפי שאירע במלחמת האזרחים ביוגוסלביה. במזרח התיכון התחזקו גורמים אסלאמיים ג'יהאדיסטיים ובישראל התחזקה היהדות האמונית הרדיקלית, עד שבשנות האלפיים ה"אינטרנציונליזם" האסלאמי קרא תיגר על הגלובליזם הניאו-ליברלי.

התפתחויות אלו הביאו בחוגים רבים למשבר אמון במוסדות ובערכים דמוקרטיים וליברליים שהובילו את העולם למשבר שבו הוא שרוי כיום. החופש הפוליטי הכלכלי שהושג בעקבות נפילת האימפריות האירופיות וקריסת הקומוניזם לא הביא להגשמת התקוות הליברליות לעתיד פרוגרסיבי ודמוקרטי. במקום זאת הגיע מצב מאיים, שבעיני רבים ייצג חזרה לעבר אפל.

III

אל האירועים שהעיבו על האווירה האופטימית של שנות התשעים, שהתרחשו בחצרות האחוריות של המערב, באפריקה, במזרח התיכון ובאסיה, יש להוסיף את השינויים הטקטוניים בכלכלה העולמית. אלה החלו כמובן עוד קודם לכן, אך צברו עוצמה ותאוצה. בעשורים האחרונים מתפתח בעולם גוף תיאוריה עשיר שמבין את הקפיטליזם לא רק כמבנה כלכלי, אלא כאופן ארגון טוטלי של היחסים בין בני אדם לבין עצמם ובינם ובין הטבע. גוף זה כולל למשל את תיאוריית השעתוק החברתי הפמיניסטית, את המרקסיזם האקולוגי, את המחשבה השחורה הרדיקלית ואת האקו-פמיניזם. בשיח על צדק חברתי, שוויון, סובלנות, ניצול וכפייה, את מקומו של הפועל המנוצל תופסות זהויות מגדריות וזהויות מאזורי עולם שונים, משאבי טבע ו"קללת האדם הלבן".

הצמיחה הכלכלית הקפיטליסטית בעשורים האחרונים של המאה הוציאה אוכלוסיות נרחבות בדרום הגלובלי מהעוני שהיו שריות בו במשך עידנים, אך העמיקה את אי-השוויון הכלכלי והתרבותי בעולם ועוררה התנגדות. העוינות כלפי הגלובליזציה, הניאו-ליברליזם והצמיחה המהירה תורגמה לעיתים קרובות לחשד כלפי כלכלת שוק חופשי – תחילה בדרום הגלובלי, ובתחילת המאה העשרים ואחת גם בארצות דמוקרטיות ליברליות ועשירות. מכיוון שהקפיטליזם השולט לא הציע אלטרנטיבה בת קיימא, תקופת האופטימיות הסתיימה בחוסר שביעות רצון בקרב אוכלוסיות רבות. מהלכידות, שיתוף הפעולה ואחדות המטרה הבינלאומיות, שרק כמה שנים קודם לכן שימשו השראה לרבים כל כך, נותרה רק תקווה רחוקה.

VI

כאשר מחפשים הסבר מקיף למשבר הגדול שהתרחש בישראל בשנת 2023, יש לזהות את הכוחות הנסיבתיים הפועלים בעולם זה שני עשורים, ולהביא בחשבון גורמים ספציפיים שמסבירים את ייחודיות המצב המשברי בכל מדינה ואזור. כך, נוסף על סדרת המשברים הכרוניים שהפוליטיקה והחברה בישראל עוברות בעשורים האחרונים ואשר הגיעו כעת לשיאם, יש לזכור את המהומות בארצות הברית, את הפלישה האמריקאית לעיראק ואת מהומות "האביב הערבי", שמאז תחילת העשור השני של המאה הביאו למלחמות אזרחים שלא שכחו עד היום. בבריטניה, מדיניות ההגירה הליברלית והיחס האמביולנטי כלפי האיחוד האירופי (בריטניה הייתה אז חלק מהאיחוד האירופי, אבל לא מגוש היורו; הייתה בה התנגדות עממית מסוימת כלפי אירופה, אך רצון ליהנות מההטבות הקשורות בה) הביאו לעלייתם של כוחות לאומניים ולטרגדיה של הברקזיט, שגרמו לאי-היציבות הפוליטית בה בעשור האחרון. המשבר במזרח אירופה הגיע לשיאו עם מלחמת רוסיה-אוקראינה, שקיעת כוחה של גרמניה ועלייתה של מפלגת "אלטרנטיבה לגרמניה", הקוראת תיגר על הסדר הגרמני הדמוקרטי-ליברלי שגובש לאחר המלחמה. ואלה רק דוגמאות מעטות; אפשר להוסיף עוד כהנה וכהנה מדינות ואזורים שחווים אי-יציבות כרונית לאחר עידן היציבות היחסית של שנות התשעים. כאמור, לכל משבר כזה יש הסבר ייחודי, מקומי, לאומי, וכל חברה רואה את המשבר שהיא חווה בעשורים האחרונים כייחודי ואפייני רק לה. אולם האם אפשר למצוא מכנה משותף לסדרת המשברים, ובכללם זה המתרחש בישראל?

העשורים האחרונים מאופיינים ב(אי-)סדר גלובלי שהשפעתו על מרבית אזורי העולם ניכרת במידה כמעט שווה. בתנאים ובנסיבות מסוימות שיפורטו מיד, הסדר הזה יוצר בתנאים מסוימים גם אי-סדר גלובלי, שמתאפיין כמובן בייחודים מקומיים. ההיסטוריונית הלן תומפסון טוענת בספרה *Disorder* (Thompson, 2023) כי היסודות לאי-הסדר הנוכחי נוצקו כבר בשנת 2005: בשנה זו התבררו ממדי הקטסטרופה שיצרה ארצות הברית במזרח התיכון בעקבות הפלישה לעיראק, וכך נחשפה שבריריותה של ההגמוניה האמריקאית. זו הייתה השנה האחרונה שבה עלתה פליטת הפחמן של ארצות הברית על זו של סין, והתעשייה האמריקאית החלה לאבד מקומות עבודה לטובת השוק הסיני. באותה שנה, בעקבות לחץ ציבורי, סירבו צרפת והולנד לאשר את האמנה החוקתית של האיחוד האירופי. גרמניה חתמה עם רוסיה על הסכם הנחת צינור גז והניחה את היסודות לתלות של אירופה באנרגיה הרוסית. באוקראינה, עם בחירתו של ויקטור יושצ'נקו לנשיא, החלו המגעים להצטרפות המדינה לאיחוד האירופי, ואלה הובילו כעבור כעשור לתחילת התוקפנות הרוסית נגדה. שלוש שנים מאוחר יותר, בשנת 2008, פרץ המשבר הפיננסי העולמי, והמערב לא לגמרי התאושש ממנו. אם כן, טוענת תומפסון ועימה חוקרים נוספים (Bevins, 2023), את מקורותיו של הסדר הגלובלי החדש – ומכאן גם את הבסיס לאי-הסדר – אפשר למצוא בשנים 2005-2010.

בין מאפייניו של הסדר הגלובלי החדש, שהחליף את הסדר הישן של המלחמה הקרה שקרס בשנות התשעים, בולטת העמקת התיעוש והטכנולוגיה באסיה. המרחב הכלכלי שנוצר שם חיבר את מדינות המערב לאזורים המשגשגים יותר של אסיה, למשל הודו ואינדונזיה. סין, שזנחה את מדיניות ההסתגרות המסורתית שלה, החלה לבסס את מעמדה

כמעצמה כלכלית ולהתחרות בארצות הברית במרחב האירואסייתי. תחרות זו, שהחלה לפני כעשרים שנה, הפחיתה את ערכו של המרחב הכלכלי האטלנטי, שבו המערב נהנה מדומיננטיות. לתלות בשוק האמריקאי, שאפיינה את כל העולם עד תחילת המילניום, נוספה התלות בשוק הסיני. השפל והגאות בשווקים אלו והתחרות ביניהם מהדהדים בכל רחבי העולם, בעיקר מאז המשבר הפיננסי של 2008. אי-היציבות בשווקים הללו ב-2008 יצרה גלי הדף שגורמים עד היום לאי-יציבות חברתית במדינות רבות (Eaghton, 2023; Therborn, 2022).

התחרות בין סין לארצות הברית על השליטה בשוק הגלובלי – ובפרט על הכלכלה האירופית, שהייתה תלויה בעבר בשוק האמריקאי – הפכה את הכלכלה העולמית לאתר של עימות גיאופוליטי חריף. עימות זה, לצד התנועות בשווקים הגלובליים, השפיע בתורו על אירופה, והאיחוד המוניטרי שלה, שבתחילה נראה כסיפור הצלחה, נקלע לקשיים. סיבות נוספות לקשיים אלו הן הברקזיט, מגפת הקורונה שגרמה בין היתר להתחזקות כוחו של השלטון המרכזי בכל אחת ממדינות האיחוד, ולבסוף מלחמת רוסיה-אוקראינה – הקש ששבר את גב הגמל ויצר שורה של משברים בכלכלה, בפוליטיקה ובתחום האנרגיה. כל אלה קלעו את האיחוד האירופי לתוך משבר כלכלי שסופו לא נראה באופק, והוא מתבטא גם באי-יציבות פוליטית ובהתחזקותם של כוחות פוליטיים מן הימין הקיצוני.

לנסיבות הגלובליות התווספה התערעורת ההגמוניה האמריקאית במזרח התיכון, שטלטלה את האזור ואת טורקיה ואיימה על מדינות הבלקן, שסבלו גם כן ממשברים חברתיים וכלכליים בשל תלותן בתנאי השוק המוניטרי האירופי. גלי הפליטים מן המזרח התיכון שהחלו לפקוד את מדינות אירופה בעשורים האחרונים הוסיפו למשברים הפוליטיים שהתחוללו בהן ופרעו את הסדרים הפוליטיים המסורתיים. אלה הוסדרו חלקית עם עלייתם של משטרים סמכותניים (למשל באיטליה), או באמצעות פיתוח תלות בהלוואות מהאיחוד האירופי (למשל ביוון). בד בבד הופיעו במדינות אלו ואחרות בדרום אירופה גילויי איבה כלפי האיחוד האירופי וכלפי האליטות המסורתיות ששלטו בהן שנים רבות.

מרכיב בולט בסדר הגלובלי החדש הוא השימוש בטכנולוגיות חדשות. אלה אמנם תורמות לשגשוג כלכלי, חברתי ותרבותי, אך הן גם משמשות מרכיב מרכזי בחתירה תחת יציבותו של סדר זה. הטראמפיזם, הברקזיט, אי-היציבות במזרח אירופה והמשבר הישראלי ניזונו רבות מהפצת מידע כוזב בעזרת טכנולוגיות אלו. מוקדם מדי להבין את השפעות ה-AI על הרצון לחתור תחת יציבותם של משטרים ומדינות, אך אין ספק שכמו הטלוויזיה בשנות המלחמה הקרה, אי-היציבות כיום ניזונה רבות מהשימוש ההולך וגובר ברשתות חברתיות להבאשת יריבים ולהפצת ידיעות שקריות בידי ממשלות, ארגוני אופוזיציה, גופים פרטיים בעלי מטרות אידיאולוגיות או גורמים שמבקשים לזרוע כאוס ותו לא.

לבסוף, לסדר הגלובלי החדש נוסף משבר האקלים: עם החלפתם של מקורות אנרגיה מסורתיים כנפט ופחם במקורות אנרגיה "ירוקים", שנחשבים ידידותיים יותר לסביבה, שקע כוחן הכלכלי של מדינות כרוסיה, ערב הסעודית ואיראן, שנשענו על ייצוא מקורות אנרגיה מסורתיים. לתחרות בין המערב לסין נוסף עוד היבט: ארצות הברית מובילה כעת את השימוש באנרגיה ירוקה ומתוך כך עשויה להשיב לעצמה את ההגמוניה, ואילו סין היא כיום פולטת הפחמן הגדולה ביותר בעולם. סין בתורה חותרת ללכוד ברשתה עוד ועוד מדינות עשירות במתכות ובמחצבים המזינים אנרגיות מזהמות, בעיקר באפריקה ובמזרח

התיכון. היבט זה של התחרות הגיאופוליטית בין ארצות הברית לסין תורם אף הוא לגורמי המתיחות הגלובליים שמזינים את אי-הסדר הגדול.

V

בשנת 2018 תיאר מייקל קוקס מבית הספר לכלכלה בלונדון את התגובות לאי-הסדר הגדול:

פופוליזם הוא ביטוי של המערב לתחושה של אובדן כוח: אובדן כוח של אזרחים רגילים שסביבם מתרחשים שינויים גדולים; אבל גם אובדן הכוח של מנהיגים מערביים ופוליטיקאים שלמעשה אין להם תשובות לאתגרים הרבים העומדים כעת בפני המערב. [...] אנשים רגילים מרגישים שאין להם שליטה ומבטאים זאת בתמיכה בתנועות ובמפלגות פופוליסטיות שמבטיחות להחזיר להם את הכוח. אך בפועל, המפלגות הפוליטיות המבוססות, הפוליטיקאים המבוססים של הממסד ומבני הכוח המבוססים – גם הם חסרי כוח באותה מידה. חסרי כוח לעצור את זרם המהגרים מהמזרח התיכון ואפריקה. חסרי כוח לשלוט בגבולות מדינות הלאום שלהם-עצמם. חסרי כוח כאשר הם ניצבים מול איומי טרור. חסרי כוח למנוע העלמות מס ומקלטי מס. וחסרי כוח להפחית את האבטלה לממדים סבירים ברחבי אירופה. (Cox, 2018, p. 12)

ניתן להוסיף לרשימה זו את המרמור ואי-הנחת שישראלים רבים חשים כלפי "הפריבילגים", "האשכנזים" או "האליטות" ש"גונבים לאזרחים את המדינה בעזרת בית המשפט העליון". גלי הפופוליזם פוגעים ללא ספק ביציבות הדמוקרטיה המערבית ובהן ישראל (Borriello & Jäger, 2023). כאמור, חוסר שביעות הרצון הגלובלי נוצר כאשר הקפיטליזם אינו רק מבנה כלכלי אלא גם עיקרון מארגן טוטלי של היחסים בין בני אדם לבין עצמם. כעיקרון מארגן, הקפיטליזם מבוסס על ניצול – של משאבי כדור הארץ, של נשים, של בעלי חיים או של פועלי דחק – ולפיכך הוא מקרין גם על מבנים פוליטיים במשטרים ליברליים ודמוקרטיים. שנת 2016 אולי תיזכר יותר מכול כסמל לתחילת עידן אי-היציבות, עידן אי-הסדר הגדול, לפחות במערב, אף שאלה כאמור החלו עוד בעשור הקודם. עלייתו של טראמפ לשלטון ומשאל הברקזיט יצרו גלי הדף ויש הטוענים שאף השפיעו על מדיניותו של בנימין נתניהו, שהקים את ממשלתו השלישית שנה קודם לכן. כעבור כמה שנים ערערה מגפת הקורונה את הסדר הכלכלי העולמי, הרעוע גם כן, ותרמה אף היא לאי-הסדר העולמי. יש הסבורים שהארגונים המפגינים ברחבי העולם כיום נגד סדרי שלטון ובמחאה על מצוקות כלכליות התפתחו מתנועת המחאה הגלובלית נגד סגרי הקורונה.

אין ספק שהטראמפיזם מייצג את חוסר שביעות הרצון שקוקס מתאר. תופעות טראמפיסטיות ניכרות בעשור האחרון בישראל ובכל העולם המערבי, אך מקורותיהן ותיקים יותר, כפי שתואר לעיל. הסדקים הראשונים בסדר המערבי הליברלי-דמוקרטי נוצרו עוד עם התמוטטות הסדר העולמי של המלחמה הקרה, לצד המצוקות שהתפתחו ב"חצר האחורית של אירופה" ובדרום הגלובלי. מתיחויות ומשברים כלכליים, דמוגרפיים וחברתיים בעשורים האחרונים הביאו להתפתחותם של אי-סדרים במשטרים דמוקרטיים

ושל תנועות אנטי־דמוקרטיות ואנטי־ליברליות. ציבורים כגון הרפובליקנים הימניים בארצות הברית, "האפודים הצהובים" בצרפת, הלאומנים של תנועת "אוקיפ" (UKIP) והשמרנים הקיצונים בבריטניה שתמכו ב"ברקזיט קשה", תנועות לאומניות במרכז אירופה ובדרום אירופה, שנאת זרים ותנועות סמי־פשיסטיות בצרפת, בהולנד, בספרד ובישראל – כל אלה הם תוצאה של אי־סדר עולמי שנגרם בשל התפוררות הסדר הכלכלי הליברלי והדמוקרטי המערבי.

הערעור על ערכים ליברליים ודמוקרטיים מהדהד כיום בכל רחבי המערב – במהומות "האפודים הצהובים" בצרפת, בהסתערות על גבעת הקפיטול בווישינגטון, בתמיכה הגוברת במפלגת "אלטרנטיבה לגרמניה", בבחירה של ג'ורג'ה מלוני, תומכת מוסוליני, לראשות הממשלה באיטליה, ובעלייה חסרת התקדים בתמיכתם של ההולנדים במנהיג הלאומני חרט וילדרס, הדוגל ב"דה־איסלמיזציה" של הולנד – בד בבד עם התרחשותן של מהומות על רקע כלכלי ואתני. כמו בישראל, גם במדינות אלו יש משני צידי המתנס גטייה לראות במשברים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים מאבק על דמותה של החברה והמדינה; מאבק בין הרצון לשינוי עמוק, לאחר עשרות שנים של סדר דמוקרטי ליברלי, ובין מי שממשיכים לראות בסדר הזה את נשמת אפה של המדינה.

המשבר הישראלי ניזון כמובן מתוצאות הבחירות בנובמבר 2022, שהעלו אל השלטון גוש ימני אמוני אנטי־ליברלי. אולם רק תמים יראה בניצחוננו של הגוש הזה את הסיבה לשבר הישראלי. גם כאן, כמו בארצות הברית, בבריטניה ובמדינות אחרות, אי־הסדר משקף תהליכים עמוקים יותר: איום על אורח חיים חילוני, דמוקרטי וליברלי ומאבק במשטר מושחת ואנטי־דמוקרטי. למשבר הישראלי אמנם יש מאפיינים ייחודיים משלו – המבנה המורכב של החברה הישראלית, צילו המאיים של הכיבוש, הסכנה האמונית. אין ספק כי אסון שבעה באוקטובר והמחאה נגד ממשלת ישראל המלווה את ישראל עד עצם כתיבת מילים אלו הם תגובה לכישלון המהדהד של המערכת הפוליטית והביטחונית; אך הם גם ממשיכים את המחאה ההמונית מתקופת סגרי הקורונה ואת זו של ההפיכה המשטרית לאורך שנת 2023. שלל המחאות האלה משקפות את אי־האמון של הציבור הישראלי במשטר כושל. אבל למרות הטרגדיה והאיומים המשטריים והביטחוניים בישראל, אל לנו לזלזל במשברים הפוקדים מדינות אחרות, שהדפוסים שלהם יוצרים אי־סדר דומה: בעיית הפליטים המגיעים לצפון הגלובלי מהדרום הגלובלי, הפופולזם האנטי־דמוקרטי, השינויים המבניים בתעשיות המבוססות על אנרגיה ישנה, תהליכי צנע כלכלי, המלחמה באוקראינה והתפרקותם של מבנים מדיניים בני מאות שנים.

מההיבט הגלובלי הזה נראה שהמלחמה בדרום ישראל והתגובות אליה בכמה אוניברסיטאות במערב, פלישתה של רוסיה לאוקראינה והמלחמות הקטנות שמנהלים שליחיה של איראן במזרח התיכון נגד ארצות הברית – כל אלה אינם קשורים כביכול למשברים הכלכליים והחברתיים העולמיים שאירעו בעשורים האחרונים. אבל למעשה, הם קשורים אליהם הדוקות. את המפתח לקשר בין המשברים האלימים האלה ובין התהליכים שתוארו כאן אפשר למצוא בסדר הגלובלי החדש, היוצר אי־סדר גלובלי שמטיל את צילו על הסדרים, משברים ובעיות מקומיות ולאומיות. הגיאופוליטיקה הגלובלית ממלאת כאן תפקיד מרכזי; לגלובליזציה ולשינויים הכלכליים שהובילו ארצות הברית והמערב נוצר ציר תגובה גיאופוליטי נגדי בין סין, רוסיה, איראן, מדינות לא דמוקרטיות וארגוני החסות

שלהן, ובהם החמאס. לכל אחת ואחד מאלה יש אינטרס לערער סדר אזורי ועולמי על חשבון ארצות הברית והמערב. כל אחד ואחת עושים זאת בשיטותיהם הייחודיות, התלויות בהקשר האזורי.

רשימת מקורות

- ג'אדט, טוני. (2009). אחרי המלחמה: תולדות אירופה מאז 1945 (בתרגום גרשון גירון). מאגנס.
- הרמן, תמר, ועדנה לומסקי-פדר (עורכות). (2024). המחאה נגד הרפורמה המשפטית [גיליון מיוחד]. קריאות ישראליות, 5.
- מקיואן, איאן. (2023). שיעורים (בתרגום אמיר צוקרמן). עם עובד.
- פרנקל, מיכל. (2023). אי-ליברליזם יהודי: מבט מגדרי. סוציולוגיה ישראלית, כד(2), 81-92.
- קמפ, אדריאנה, טליה שיף ורמי קפלן (עורכים). (2023). סוציולוגיה של משבר משטרי [גיליון מיוחד]. סוציולוגיה ישראלית, כד(2).
- Bevins, Vincent. (2023). *If we burn: The mass protest decade and the missing revolution*. Wildfire.
- Borriello, Arthur, & Anton Jäger. (2023). *The populist moment: The left after the great recession*. Verso.
- Chowers, Eyal. (2023). Israel and its doppelgänger: Reflections on regime change. *Israel Studies*, 28(3), 19-33.
- Cox, Michael. (2018). *Understanding the global rise of populism*. LSE Ideas, February.
- Dorling, Danny. (2023). *Shattered nation, inequality, and the geography of a failing state*. Verso.
- Eagleton, Oliver. (2023). Therborn's world-casting: the left against dialectics? *New Left Review*, 144, 43-67.
- Mark, Maya. (2023). From rule of law to the law of the ruler: The twofold upheaval of the Israeli right. *Israel Studies*, 28(3), 4-18.
- Sheehan, James. (2023). *Making a modern political order: The problem of the nation state*. Notre Dame Press.
- Therborn, Göran. (2022). The world and the left. *New Left Review*, 137, 23-73.
- Thompson, Helen. (2023). *Disorder: Hard times in the 21st century*. Oxford University Press.